

УДК 398.7(476)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.842>

СИСТЕМА ЧИННИКІВ ВАРІАНТНОСТІ В ПІСЕННОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Наталія МАЗУРІНА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5632-7844>

кандидат філологічних наук,

доцент літературознавства,

докторант відділу фольклористики

та культури слов'янських народів

Державної наукової установи

«Центр досліджень білоруської культури,

мови і літератури НАН Білорусі»,

вул. Сурганова, 1, 220072, м. Мінск, Беларусь.

e-mail: mazuryngang@tut.by

Natallia MAZURYNA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5632-7844>

Candidate of Philology, Associate Professor
of literary studies

Doctoral student of the Department of culture of Slavic
peoples and folklore of the State scientific institution

«Center for research of Belarusian culture,
language and literature of NAS of Belarus»

e-mail: mazuryngang@tut.by

SYSTEM OF VARIATION FACTORS
IN THE SONG FOLKLORE

У статті досліджується система чинників варіантності творів пісенного фольклору. Аналізується варіантність, яка є характерною властивістю практично всіх явищ, пов'язаних з мовою і творчістю людини. У сфері пісенного фольклору поєднуються вербальна і музична мови, які одночасно змінюються в поточних соціокультурних умовах. В окремих науках — лінгвістиці, етномузикознавстві, етнології — виділено ряд чинників, що належать до кожної із зазначених галузей. *Мета статті* — виявлення комплексу чинників варіантності народних пісень шляхом використання методу системного аналізу в рамках фольклористичного дослідження. *Висновки* зроблені на матеріалі східнослов'янського, переважно білоруського пісенного фольклору.

Представлена стаття є історико-теоретичним дослідженням, яке розглядає варіантність як в специфічно фольклористичному, так і широкому контексті. Такий *підхід до варіантності актуальний* з тієї точки зору, що він відкриває перед дослідниками нові можливості осягнення законів органічної зв'язку між мистецтвами слова і музики, нерозривно об'єднаних в народних піснях. Дослідження варіантності з позицій синтезу мистецтв дало змогу глибше усвідомити природу цього явища і виявити систему чинників варіантності, що володіють особливою універсальною значущістю.

Ключові слова: варіантність, пісенний фольклор, чинник, вербальна мова, музична мова, традиція, зміни.

The article investigates the system of variation factors in relation to the works of song folklore. The author analyzes the variation, which is a characteristic feature of almost all phenomena associated with language and human creativity. In the sphere of song folklore, verbal and musical languages are combined, which simultaneously change in the current socio-cultural conditions. In some Sciences like linguistics, ethnomusicology, Ethnology — a number of factors are identified that belong to each of these disciplines. The purpose of the article is to identify factors of variation of folk songs by using the method of system analysis in the framework of folkloristic research. Conclusions are made on the material of East Slavic, mainly Belarusian song folklore.

The article is a historical and theoretical study that considers the variation both in a specific folkloristic and in a broad context. This approach to variation is relevant to the point of view that it opens up new opportunities for researchers to understand the laws of the organic relationship between the arts of speech and music, inextricably combined in folk songs. The study of variation from the standpoint of the synthesis of arts has allowed a deeper understanding of the nature of this phenomenon and to identify the system of variation factors with special universal significance.

Keywords: variation, song folklore, factor, verbal language, musical language, tradition, changes.

Вступ. Варіювання, варіації — це універсальні явища, які пронизують практично всі сфери життєдіяльності людини, і безпосередньо мову, традиції, менталітет, культуру, світоглядні системи. Вони пов'язують різні галузі наукового дослідження і можуть бути ядром вивчення в контексті постнекласичного етапу розвитку сучасної науки.

Тема збереження і трансформації традицій не є новою для наукової громадськості, але вона не втрачає актуальності і постійно обговорюється як під час конференцій, так і в дискусіях, наукових дослідженнях. Особливу складність представляє дослідження кореляції між традицією і трансформацією в календарно-обрядовій сфері, ґрунтовно важливою у збереженні національної особливості та самоідентифікації.

Коло святкового календаря демонструє віковий досвід народів у формі календарно-обрядових свят, ритуалів і звичаїв, просочених народною пісенністю. Але ж ця система динамічна і розвивається залежно від історико-культурних, суспільно-політичних та соціально-економічних обставин. Сучасний світ не можна уявити без зіткнення і взаємопроникнення різних культур через глобалізацію, комерційних процесів, міграції, культурних контактів, технічних інновацій, діяльності ЗМІ, інтернету та інших сил.

Ряд чинників варіантності, причин постійних змін у пісенному фольклорі полягає в самих різних сферах. Кілька поколінь дослідників висували різноманітні причини варіювання, висновки робилися на підставі наукового пошуку в окремих науках — лінгвістиці, етномузикознавстві, етнології. Формування понятійного і методологічного апарату системного дослідження у фольклористиці почалося вже в XIX — на початку XX ст. у працях А.М. Веселовського і Ф.М. Колеси. У ході дослідження використані методи історіографічного, порівняльно-історичного, стилістичного, структурно-типологічного та музикознавчого аналізів. В якості теоретичної основи виступають положення відомих вчених В. Я. Пропа, В. Я. Гусева, Б.М. Путилова, К.В. Чистова, у роботах яких отримала розвиток ідея єдності структурно-типологічного й історичного підходів до аналізу твору; використані основні загальнотеоретичні дослідження з фольклористики і проблем пісенного фольклору Я.Ф. Карського, В.П. Анікіна, В.І. Ялатова, Г.А. Барташевич, Е.Я. Алексеєва, І.В. Пазычайвай; інтонаційна теорія Б.В. Асаф'єва і

її розвиток в роботах В.В. Медушевського, І.І. Земцовського. Аналіз спирається також на праці відомих зарубіжних фольклористів Дж. Бейлі, А. Лорда, М. Перрі, що дало змогу посилити порівняльний аспект і розширити його межі.

Мета статті — виявлення комплексу чинників варіантності народних пісень шляхом використання методу системного аналізу в рамках фольклористичного дослідження.

Завдання дослідження:

- визначити чинники варіантності народних пісень;
- виявити взаємозв'язки чинників варіантності народних пісень з позицій системного дослідження у фольклористиці;
- визначити роль і місце чинників варіантності народних пісень в процесі існування фольклору.

Основна частина. Уточнимо, що *чинник* — це причина, рушійна сила будь-якого процесу, яка визначає його характер або окремі його риси.

Щодо сфери пісенного фольклору діє різноманітна система *чинників* варіантності, кожен з компонентів якої є взаємозалежним як у синхронному, так і в діахронному аспектах. Можна виділити кілька груп чинників:

1. Соціальні.
2. Лінгвістичні (вербальні).
3. Психологічні.
4. Музичні.

1. Соціальні чинники

Причини соціального характеру є найвпливовішими і масштабними в житті кожного етносу. Вони складаються з соціально-історичних, соціально-політичних, соціально-економічних і соціально-культурних чинників, які взаємопов'язані. До них відносяться:

- історична трансформація соціальної структури суспільства;
- трансформація соціальних систем життєвих цінностей;
- зміни культурних традицій;
- процеси природної міграції;
- масове переселення з політичних або економічних причин;
- переселення з причин природних або промислових катастроф та ін.;
- кількісні та якісні зміни серед носіїв фольклору (інформантів) та ін.

Як стає зрозумілим внаслідок аналізу соціальних чинників, переважна їх більшість не сприяє збереженню цілісності, однорідності і послідовної канонічної спадкоємності традиції. Якщо розглядати питання в діахронному аспекті, склад населення практично всіх регіонів дуже трансформується. Тільки за останні сто років відбулися колосальні зміни, які описуються в сотні томів. Народні пісні (обрядові, перш за все) можуть бути розглянуті як один з основних ключів до розуміння соціального і культурного життя народу або населення регіону.

Кількісні та якісні зміни серед носіїв фольклору (інформантів) відбуваються з причин, перш за все, соціально-культурного характеру. Мають значення вік людини, його стать, освіта, виховання, сімейні традиції та звичаї, стереотипи поведінки, релігія, мова комунікації.

Кожен фольклорист прекрасно знає, що носії народної традиції дуже відрізняються. Так звані інформанти, як це відомо з польових досліджень і коментарів дослідників, представляють досить строкатий конгломерат. Якщо розглядати питання в діахронному аспекті, в складі носіїв традицій відбулися як кількісні, так і якісні зміни.

Календарно-обрядова святкова культура багатьох народів серйозно змінена, і трансформації можна простежити не тільки в індивідуальному сприйнятті, але в структурі свят календарного року як цілого. Будь-яке свято в сучасному суспільстві — це етнокультурна, соціальна та естетична подія. Вона є комплексом елементів культури, які формувалися протягом довгої історії розвитку етносу, суспільства, держави, щоб служити сутнісно-людським, ідеологічним та релігійним (або атеїстичні) потребам народів і країн.

Білоруська календарно-обрядова святкова культура систематично «косметично» або кардинально змінювалася відповідно до історичних і соціальних подій. Зробивши екскурс в історію культури Білорусі, можна неодноразово побачити зміну культурних парадигм, календарних стилів та ін. «Народний календар — це зовсім не язичницький («поганський»), і тим більше не християнський, а синтез їх, що утворився після прийняття нової віри як з'єднання двох світоглядів, культур. Особливо наочно й красномовно відбувається розуміння, коли проводяться практичні заняття — порівнюються, наприклад, хроно-

німи церковного і Білоруського народного календаря (БНК): Перенесення мощей святителя Миколи чудотворця (9 травня — Миколи (порівняння ритуалів церковних і народних звичаїв) і т. д.» [1, с. 4].

Деякі календарно-обрядові свята переживали періоди трансформації-розвитку і трансформації-занепаду. Все ж, в історії літочислення народів Європи використовували кілька календарних стилів, які називаються офіційними, і починалися з 25 грудня і 1 січня, 1 березня, 25 березня, Великодня, 1 вересня та ін. «Особливо добре зафіксовано в білоруському фольклорі, як найбільш архаїчному і консервативному, відображення різних календарних європейських стилів. Найбільш це проявилось в волочільній поезії. А волочільно-поетичний календар (народний календар у волочільних піснях) білорусів — взагалі феноменальне явище у світі. У ньому відобразилися не тільки офіційні стилі, а й неофіційні, які, можливо, необхідно вважати спробою наших предків у вишукуванні оптимальних засобів літочислення. Є інші факти, які виділяють білорусів у розвитку календарних знань» [1, с. 5].

Протягом багатьох десятиліть вчені збирали дані про календарно-обрядову святкову традицію в різних регіонах і країнах, в міській і сільській місцевостях. Ці дослідження належали як фольклористиці, так і етнології, антропології, культурології або несли міждисциплінарний характер. У сучасній фольклористиці обговорюється ряд питань, пов'язаних з актуальним побутуванням календарної обрядності.

Так, наприклад, досить показовими є теми, які обговорювалися на щорічній, 11-й Міжнародній конференції «Ритуальний рік» у 2015 р. в Російській Федерації (м. Казань). Одинадцятий том серії носить назву «Традиції і трансформації». Ці ключові слова визначають основні галузі дослідження: збереження архаїчних ритуалів і звичаїв, а також їх модифікація в даний час. Двадцять одна стаття дослідників з дев'яти країн базується в основному на польових дослідженнях. Вони демонструють фундаментальні діахронні зміни щодо людей до місцевих традицій. Причому аналізуються і презентуються традиції в декількох «площинах» існування: 1) в їх збереженому, 2) відновленому або 3) винайденому варіантах.

Автори наукових робіт, представлених у виданні, свідчать про розмаїття фольклорних та культурно-етнічних процесів і, одночасно, про деякі загальні

закономірності їх змін. Хелена Руотсала (Фінляндія) розповідає про роль і значення фіктивних ритуалів в культурному туризмі, який сьогодні досить часто концентрується на вигаданій традиції. Матеріалом досліджень став зміст нових обрядів і ритуалів на Крайній Півночі Російської Федерації, який спрямований на задоволення туристичних потреб в раритетах [2].

Йонас Мардаса (Литва) у своїй статті «Свято Успіння» Діви Марії (Желине) в етноконфесійно змішаному середовищі сучасного Вільно порівнює, як католики (в основному, литовці і поляки) і православні християни (як правило, білоруси і росіяни) святкують свято 15 серпня, яке було призначене у Литві в 2000 р. як державне свято і вихідний день [2].

Іноді ритуальна семантика відходить від справжності, традиційності і сам фестиваль стає культурною та етнографічною подією.

Ще один з актуальних напрямків трансформації календарно-обрядової традиції демонструють взаємодії закладів культури сучасних держав та носіїв традиції.

2. Лінгвістичні (вербальні) чинники варіантності

Слід відразу зазначити, що в сучасній лінгвістиці побутує думка, що всі одиниці мови варіативні. Кожна з них представлена в безлічі варіантів. «Варіант — конкретна реалізація мовної одиниці, її різновид, обумовлена комплексом екстра — та інтролінгвістичних причин» — зазначає один з провідних білоруських дослідників В.Д. Старичонок у великому лінгвістичному словнику [3, с. 36]. Варіанти можуть бути нормативними і ненормативними. Залежно від рівнів мови — лексичними, фонетичними, акцентулогічними, морфемними, морфологічними, формотворними, фразеологічними, синтаксичними.

Тому можна зробити висновок, що лінгвістичними чинниками варіативності є, по-суті, всі чинники існування і розвитку мови як комунікативної системи. Вони можуть бути розчленовані на екстра- і інтролінгвістичні причини.

До інтролінгвістичних чинників відносяться:

- еволюція мови;
- закон економії (мовних сил, часу і т. д.). Наслідком дії закону економії є:
 - а) зміна словотворчих моделей;

- б) утворення усічених форм;
- с) утворення аббревіатур і складносурядних слів: пташки-канарки;
- д) зміна морфологічних форм;
- е) зміна синтаксичних конструкцій;

• закон аналогії. Згідно з ним, одна форма мовного виразу уподібнюється другий за формою і змістом.

З тієї причини, що мова не є автономною областю, на виникнення варіантності в ньому впливають і екстралінгвістичні чинники. Соціальні зміни часто тягнуть за собою і зміни в мові. Особливо, на думку К.С. Горбачевича, соціальні чинники впливають на норми слововживання тих чи інших слів [4]. Основними екстралінгвістичними чинниками появи варіантності можуть бути:

- 1) змішання складу носіїв мови, що тягне за собою зміну мовних навичок і «мовного смаку»;
- 2) демократизація мови, широке проникнення в її розмовній мові;
- 3) стилістична нейтралізація книжкових і просторічних слів і виразів;
- 4) зростання загальної культури;
- 5) вплив грамотності/неграмотності носіїв;
- 6) масове освоєння жінками багатьох професій і спеціальностей;
- 7) вплив ЗМІ, всесвітньої мережі Internet;
- 8) вплив діалектів і т. п.
- 9) вплив іноземних мов, процес запозичення з їх нової лексики і т. д.

Варто зазначити, що у сфері дослідження взаємодії соціальних і лінгвістичних аспектів розвитку мови досить далеко просунулися соціолінгвісти. Серед засновників соціолінгвістики як науки, що вивчає зв'язок між мовою і соціальними умовами її побутування, — російський радянський лінгвіст А.М. Селищев, уродженець Вільнюса Уріель Вайнрайх (онук Темаха Шабара — прототипу доброго доктора Айболита), його учень американський дослідник Вільям Лабов. В історичній соціолінгвістиці XXI століття склалося уявлення про хвильову і деревовидну моделі поширення і передачі мовних змін в сьогоденні і в минулому [5].

3. Психологічні чинники варіантності в пісенному фольклорі

Процесуальна, вільна природа усного народного мистецтва — це своєрідна сфера миттєвої творчості. У ній людина відчуває широкі можливості для прояву

свого «Я» саме так, як він зараз, в цих обставинах, цьому настрої, віці хоче. У колективній творчості ці особистісні процеси підсумовуються і взаємодіють певним чином. Але, перш за все, психологічні чинники варіативності пов'язані з особливостями людської психіки, психологією творчості.

На варіативність, на процеси змін (варіативність) в народній пісенній творчості впливає багато психологічних чинників. Деякі з них були відзначені і в тій чи іншій мірі досліджені. Але хотілося б розглянути психологічні чинники в пісенному фольклорі в руслі концепції варіативності. Як основні визначальні чинники можна назвати наступні:

1. Процеси пам'яті (запам'ятовування і забування).
2. Творчі здібності виконавця.
3. Гендерна приналежність.

1. *Процеси пам'яті (запам'ятовування і забування).*

Цей чинник є найбільш очевидним і найпоширенішим в коментарях збирачів-фольклористів.

У процесі роботи з фольклорним архівом Державної наукової установи «Центр досліджень білоруської культури, мови і літератури НАН Білорусі» були проаналізовані матеріали Мінської фольклорної експедиції ІМЕФ АН БРСР 1974 року, в якій тоді працювали такі відомі дослідники білоруського фольклору, як М.Я. Гринблат, А.С. Лис, К.П. Кабашников, А.С. Федосик та інші. Характер і зміст коментарів, поміщених після текстів пісень, виявилися досить показовими.

Папка з шифром Ф. 8, в. 74, спр. 82 містить зошити (блокноти) з народними піснями, прислів'ями, записами обрядів, матеріалів до фольклорної термінології, зроблених М.Я. Гринблатом. Неодноразово зустрічаються коментарі типу: «більше не пам'ятають», «всю не пам'ятає».

У зошиті V на сторінці 39 починається цілий розділ «Матеріалів до фольклорної термінології», в який М. Я. Гринблат помістив такі висловлювання співачок з ст. Рум Воложинського району.

«Усе пісні vyšлі з памяці».

«Ужо ў галоў не лезуць гэтыя даўнейшыя пісні».

«Пазабывала, ужо даўно пела. У калхозе цяпер не паюць жніўныя».

В останньому коментарі бачимо, як соціально-культурні чинники поєднуються в своїй дії з психологічними.

Ще одним прикладом цього є більш ранній запис М.Я. Гринблата (АИМЕФ, ф. 8, воп. 1, спр. 47, сш. 4, л. 21—47. Зап. у 1960 р в ст. Грудиново Клетчанского с/с Сиротинського р-ну Вітебської обл. від Шевцової Катерини Іванівни, 43 р. н., одук. 3 кл. Звукозап. № 60 «Ай, дайці мне, дайці»): «Талашная. Бываюць пісні на талаку, як возяць гной пад жыта, азімае. Пад восень. Даўно іх пелі, усё нада ўздумаць».

2. Творчі здібності виконавця.

Творча особистість характеризується цілим рядом якостей, серед яких важливе значення мають несвідомі компоненти, необхідні для творчих рішень. На думку Н.Ф. Вишнякової, до них належать: уява, фантазія, емпатія та ідентифікація, а також інтуїція і антиципація (з англ. — інтуїтивне передбачення). Два останніх компонента дуже взаємопов'язані і діють таким чином, що рішення проблеми формується в підсвідомості, а потім «спливає» у свідомості творчої особистості в готовому вигляді, як осяяння. Однак, «без попередньої, іноді дуже тривалої і болісної роботи думки, ніяка інтуїція не могла б дати плідного результату» [6, с. 132]. Тому можна говорити, що в основі не лише інтуїції, а також і імпровізації лежить певний досвід і знання, але вони приводять до несподіваного бачення проблеми і її рішення.

Високий професійний статус носіїв традиційної пісенної культури вражає як аматорів народного співу, так і вчених. У своїх роздумах про критерії майстерності носіїв білоруської пісенної обрядової традиції Г.В. Тавлай зазначає, що «майстерне співоче мистецтво в традиційній білоруській культурі — а цією властивістю, як не дивно, володіє величезна більшість тих, хто хоче співати і втілювати у власній інтерпретації пісенний репертуар місцевої традиції, — початкова якість, зустрічається постійно, дивує, приголомшує дослідника, а разом з ним — випадкових і не випадкових, свідомо, глибоко зацікавлених осягненням своєї, в рівній мірі «не своєї» культури слухачів» [7, с. 33].

У свідомості жителів певного населеного пункту, села є своя система критеріїв оцінки, виділення талановитих співаків в середовищі звичайних, буденних співів для локальних потреб. Вона, як правило, досить скромно і просто вербалізована. Знавці своєї регіональної пісенної традиції, наприклад, характеризують майстрів народного співу такими ко-

ментарями: «від добра песельниці» та ін. Саме таких співачок насамперед з шаною запрошують на сільські весілля, хрестини, бенкети, в колядники або на гукання весни. Навіть професіоналу не завжди відразу вдається підібрати характеристики відмінних співів.

Крім цього, досвід польових досліджень фольклористів та етнографів минулого і сьогодення свідчить, що особистість носія народної традиції відіграє одну з перших ролей. Саме від неї, найчастіше, залежить успішність експедиції і якість зафіксованих творів. Зрозуміло, що навіть в автентичному середовищі виділяються дуже різні в творчому відношенні люди. Багато характеристик можуть стати основою для диференціації носіїв традиції: статево-вікові ознаки, особистісні характеристики, рівень освіти, природність/штучність наслідування традиції, рівень усвідомлення/неусвідомлення себе як носія народних знань і т. д.

Класичним типом носіїв традиції зазвичай вважаються особи, які закінчили її в природних умовах проживання, від представників старшого покоління. Зазвичай вони усвідомлюють відмінність свого досвіду від того знання і умінь, які іншими людьми були отриманих в результаті організованої творчої діяльності і навчання.

Паралельно з цим є тип активних носіїв традиції, що поєднують як особистий досвід народного життя і творчості, так і інформацію з науково-популярної та наукової літератури, різних Internet-джерел. Як вихідці з народного середовища, вони влаштовують спілкування з учасниками експедицій, активно підтримують традиції, займаються реконструкцією та популяризацією (дають інтерв'ю, пишуть замітки в місцеві і зарубіжні газети і журнали, викладають матеріали в Internet).

Ті ж, хто засвоїв традицію самостійно, користуючись інформацією з різних джерел або в результаті навчання і практики в творчих колективах під керівництвом знавців традиції різного рівня, можуть бути віднесені до третього типу.

Серед представників кожного типу картина дуже строката, неоднорідна. Дослідники різних країн обговорюють питання, що стосуються ступеня первинності наслідування традиції, достовірності та об'єктивності отриманої інформації, правильності її запису, варіантах обробки та інтерпретації в зв'язку

з необхідністю популяризації та збереження, науковою проблематикою дослідження.

Так, наприклад, доповідь Е.В. Самойлової «Співаю так, як душа моя співає»: Народний музикант в контексті сучасної культури» на Міжнародному конгресі «Традиційний фольклор народів Росії і країн СНД» (РИГМ, Санкт-Петербург, 29 жовтня — 2 листопада 2018 р.) став ілюстрацією зазначеного кола питань. Кілька співочих сімей понад півстоліття тому склали основу фольклорного ансамблю «Дрэва» з села Крачківка Пирятинського району Полтавської області України. Все село стало улюбленим місцем фольклорних експедицій Київського університету імені Т.Г. Шевченко та Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського. На прикладі опису діяльності групи автор ставить багато питань і розмірковує над відповідями на них: «Як співіснують традиційні прищепили співати», «як спували батьки» (так підкреслює багаторічний беззмінний керівник колективу Галина Якимівна Попко), і сучасні експерименти? «Ансамбль виступив спільно з рок-групою «Брати Карамазови»). Які відповіді на виклики нового часу пропонують народні музиканти? Як участь виконавців у діяльності сучасних культурних інститутів змінює свідомість носіїв фольклору? На прикладі кількох фольклорних текстів було проаналізовано вплив інформаційного поля мас-медіа на збереження традиційних форм» [8, с. 31—32].

3. Гендерна приналежність

У східнослов'янському пісенному мистецтві, наприклад, традиційними його носіями є переважно жінки. Тому психологічні чинники варіативності пов'язані ще і з особливостями гендерної приналежності.

У числі пропонованих фольклористичною школою Білоруського державного університету — нові напрямки інтегративної фольклористики — психофольклористика. Вона покликана вивчати питання, що полягають у сфері перехрестя проблем наук, що входять до її складу. Як зазначає Ю. Атрощенко в статті «Гендерна фольклористика: стан і проблеми сучасних досліджень», «об'єктом гендерологічного напрямку, що формується в літературознавстві, є зафіксовані в літературі соціально-психологічні стереотипи фемінності і маскуліності, що втілюються у відмінній картині світу, особливій точці зору автора і героя, системі персонажів, в особливому характері авторської

свідомості, об'єктно-суб'єктній системі, що реалізуються в особливому типі жіночої-чоловічої літератури (мовних жанрах), стилі жіночої та чоловічої поезії жанровій літературі системі, яка також має гендерний вимір. За останній час в рамках гендерології сформувався область літературознавства, яку умовно називають гендерної поетикою» [9, с. 197].

4. Музичні чинники

1. Музично-інтонаційна природа народних пісень

Вона розкривається у музичних інтонаціях через систему засобів виразності, кожен з яких має свої межі і закономірності варіювання.

Народний співак-імпрровізатор комбінує зібраний слуховий музично-інтонаційний запас і виявляє при цьому фантазію і оригінальність творчої переробки. Причому така імпрровізаційність не абсолютна. Залежно від жанру пісенного фольклору використовуються певні характерні «ладові Попівки» і ритмоінтонаційні обороти. Саме з особливостями перших рівнів процесу антиципації (передчуття) пов'язаний так званий «шуканий» характер першої строфи пісні, на який вказують Е.Е. Алексєєв, А.А. Маслова, І. І. Земцовський. Згодом від строфи до строфи наспів може змінюватися досить широко (особливо в ліричних піснях), але максимальні відхилення в структурі строфи будуть, все ж, у першій. Таке «намацування» першої меластрофи в пісні фактично при кожному виконанні — не нова творчість, а пошук адекватної поточним відчуттям реалізації пісні. Цей пошук контролюється свідомістю, що свідчить про існування в ній певного канону, ідеалу реалізації. Це один із доказів імпрровізаційно-варіативної природи фольклорного тексту.

2. Процеси музичної імпрровізації

Імпрровізація є складним системним психологічним процесом, розуміння механізмів якого з'ясовує багато питань освіти варіантів в пісенній народній творчості. Вона є органічною властивістю усного типу комунікації і вищою формою варіативності (змінності). Це творчий процес композиції, що здійснюється за законами усного мислення. Він нерозривно пов'язаний з самими творчими механізмами народної музики і йде на базі і в межах можливостей і особливостей жанру.

Жодне дійсно творче виконання не обходиться без моменту імпрровізації — миттєвого створення пісенного образу. Синкретична природа музично-

го художнього образу є причиною того, що музичні та позамузичні подання тісно пов'язані і впливають на формування музичної тканини при імпрровізації. Велике значення в створенні народнопісенного твору має емоційне налаштування співаків перед імпрровізацією-співом, яке формують вербальні і зорові уявлення про образ, що буде народжений. Ця робота надзвичайно важлива, оскільки спрямована на активне приєднання емоційного компонента.

3. Процеси антиципації (переважно в ансамблевому виконанні)

Основою процесу імпрровізації є «антиципуюче мислення» (передбачення), що спирається на певний досвід і знання людини. В її хід активно підключаються моторика, сенсорика, пам'ять, емоції та почуття, фантазія, вербальне і образне мислення конкретних співаків-творців. У ситуації кожного окремого моменту імпрровізації можливість того або іншого розвитку визначається ходом мислення імпрровізатора, що творить несподівані рішення-варіанти [10].

Висновки. Таким чином, аналіз багатьох чинників варіативності пісенного фольклору показує, наскільки багатоаспектним є процес народної творчості. У ньому поєднуються як чисто інтралінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники, що виходять далеко в сферу історико-культурних взаємозв'язків, соціальних комунікацій, психічних процесів, особистої та колективної творчості, музичної та вербальної імпрровізації та ін. Розглядаючи чинники варіативності народних пісень в контексті європейської традиційної культури, можна дійти висновків, що система змін мала певні межі, обумовлені історико-культурними і етнічними традиціями, канонічними ознаками в галузі засобів вербального і музичного мовлення.

Соціальні причини поєднуються в своїй дії з психологічними, лінгвістичними та музичними. Присутність одного чинника в сфері дії інших чинників в жанрі пісенного фольклору виявляється з яскравою доказовістю. Таким чином, система чинників об'єднує в єдиний ансамбль аналогічні явища в різних сферах науки і мистецтв. Така постановка проблеми поділяється на кілька субпроблем, пов'язаних з вивченням явища варіативності в лінгвістиці, етномузикознавстві, етнології, літературознавстві, культурології. Представлене дослідження є лише частиною авторської концепції варіативності народних пісень, побудо-

ваної на матеріалі, перш за все білоруського, а також українського і російського пісенного фольклору.

1. Лозка А., Мазурына Н. *Беларуская фалькларыстыка: Каляндар і каляндарна-абрадавая паэзія: вучэб.-метада. дапам. Электронны рэсурс*. Мінск: БДПУ, 2015. 1 электрон. дыск (CD-ROM).
2. THE RITUAL YEAR 11: Traditions and Transformation. *The Yearbook of the SIEF (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore) Working Group on the Ritual Year*. Kazan; Moscow: Т. 8, 2016. 296 p.
3. Стариченок В. *Большой лингвистический словарь*. Ростов-н/Д: Феникс, 2008. 811 с.
4. Горбачевич К. *Нормы современного русского литературного языка*. 3-е изд., испр. Москва: Просвещение, 1989. 208 с.
5. *Studies in Sociolinguistics by William Labov*. Beijing: Beijing Language and Culture University Press, 2001. 246 p.
6. Вишнякова Н. *Креативная психопедагогика: Психология творческого обучения*. Минск: Поли Биг, 1995. 239 с.
7. Тавлай Г. Критерии мастерства носителей белорусской песенной обрядовой традиции. *Традиционный фольклор народов России и стран СНГ: Тезисы докладов Международного конгресса* (г. Санкт-Петербург, 29 октября — 2 ноября 2018). СПб.: РИИИ, 2018. С. 44.
8. Самойлава Е. «Співаю так, як душа моя співае»: Народный музыкант в контексте современной культуры». *Традиционный фольклор народов России и стран СНГ: Тезисы докладов Международного конгресса* (г. Санкт-Петербург, 29 октября — 2 ноября 2018). СПб.: РИИИ, 2018. С. 31—32.
9. Вулей і пчолы. *Вектары сучаснай фалькларыстычнай школы БДУ: зб. навук. арт.* Мінск: Права і эканоміка, 2011. 291 с.

10. Мальцев С. *О психологии музыкальной импровизации*. Москва: Музыка, 1991. 85 с.

REFERENCES

- Lozka, A., & Mazuryna, N. (2015). *Belarusian folklore: calendar and calendar-ritual poetry*. Minsk: BDPU [in Belarusian].
- THE RITUAL YEAR 11. (2018). Traditions and Transformation. *The Yearbook of the SIEF (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore) Working Group on the Ritual Year*. Kazan; Moscow: Vol. 8.
- Starichenok, V. (2008). *Large linguistic dictionary*. Rostov-n/D: Feniks [in Russian].
- Gorbachevich, K. (1989). *Norms of modern Russian literary language* (3th ed.). Moskva: Prosveshchenie [in Russian].
- Studies in Sociolinguistics by William Labov*. (2001). Beijing: Beijing Language and Culture University Press.
- Vishnjakova, N. (1995). *Creative psychopedagogics: Psychology of creative learning*. Minsk: NIORB «Poli Big» [in Russian].
- Tavljaj, G. (2018). Criteria of mastery of Belarusian song ritual tradition bearers. *Traditional folklore of the peoples of Russia and CIS countries (Abstracts of the International Congress)*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Samoilava, E. (2018). «Spivayu taky iak dusha moyja spivaj»: Folk musician in the context of modern culture. *Traditional folklore of the peoples of Russia and CIS countries (Abstracts of the International Congress)*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Atroshchanka, J. (2011). Gender folklore: the state and problems of modern research. Hive and bees. *Vectors of modern folklore school of BSU* (pp. 197-202). Minsk: Prava i ekanomika [in Belarusian].
- Malcev, S. (1991). *On the psychology of musical improvisation*. Moskva: Muzyka [in Russian].